

Aštuoni žmogaus amžiaus tarpsniai

1. Pirminis saugumas - pirminis nesaugumas

Pirmiausia vaikas sociališkai saugus, kai patogiai valgo, giliai miega, išsytuština vidurius. Patirtis, įgyta esant abipusiškai reguliacijai tarp didėjančio receptinio sugebėjimo ir motinos vartojamos valgydinimo technikos, padeda ilgainiui subalansuoti diskomfortą, kuris atsirado dėl homeostazės, su kurią jis gimė, nebrandumo. Daugėjant bendravimo valandų, vaikas suvokia, kad vis daugiau ir daugiau juntamų išgyvenimų sukelia įprastumo jausmą, pvz., vidinio pasitenkinimo jausmą. Komfortas ir su juo susiję žmonės tampa tokie įprasti, kaip ir kankinantys vidurių sutrikimai. Tad kūdikio pirmasis socialinis laimėjimas yra pasirengimas išleisti savo motiną iš regėjimo lauko be perdėto nerimo ar pykčio, nes jos buvimas jau yra tapęs tikras ir fiziškai juntamas. Toks patirties pastovumas, tolydumas ir tapatumas ugdo rudimentinį ego identiškumo jausmą. Jį, mano manymu, lemia atpažinimas, kad yra vidinių atsimenamų ir laukiamų pojūčių ir vaizdų, stipriai koreliuojančių su įprastų ir matomų daiktų ir žmonių išorine populiacija.

Tai, ką mes čia vadiname saugumu, sutampa su Terezos Benedek (Therese Benedek) vadinamuoju pasitikėjimu (confidence). Terminą „saugumas“ aš renkuosi tik todėl, kad jis paprastesnis ir bendresnis (abipusiškesnis): galima pasakyti, kad kūdikis yra nuo ko nors saugus, bet per drąsu sakyti, kad kūdikis pasitiki. Be to, saugumas reiškia ne vien tai, kad išmokstama remtis šalia esančiųjų vienodu ir nuolatiniu rūpesčiu, bet ir tai, kad pradedama pasikliauti savimi ir savo paties organų galėjimu patenkinti poreikius: t. y. pradeda-

ma suvokti save kaip pakankamai saugų, jog nebereikės, kad tie besirūpinantieji nuolat saugotų - svarbu tik, kad jie nedingtų.

Ryšio tarp vidaus ir išorės nuolatinis jutimas ir patikrinimas iš esmės išmėginamas per pyktį kandžiojimo stadijoje, kai dantų dygimas sukelia vidinį skausmą, o šalia esantys draugai arba pasirodo esantys visai nenaudingi, arba atitraukia nuo vienintelio palengvėjimą atnešančio veiksmo - kandžiojimo. Turbūt ne dantų dygimas pats savaime atneštas baisias pasekmes, kartais priskiriamas jam. Kaip buvo bendrais bruožais užsiminta anksčiau, kūdikis dabar priverstas „griebti“ daugiau, bet trokšdami dalykai sunkiai prieinami; spenelis bei krūtis, sutelktas motinos dėmesys į jį ir rūpinimasis juo. Dantų dygimas atrodo reikšmingas pavyzdys, ir gali būti geras mazochistinės tendencijos modelis užtikrinti pasitenkinimą, patiriant malonumą iš savo skausmo tada, kai neišmanoma išvengti reikšmingo praradimo.

Kada nėra pirminio saugumo, aiškiausiai psichopatologija pastebima vaikų šizofrenijos atveju, nors silpnas šio saugumo laipsnis suaugusiems yra akiškai ir tęsiasi visą gyvenimą, šizoidinės ir depresiškos būklės jiems yra įprastos. Buvo nustatyta, kad tokiais atvejais pagrindinis reikalavimas terapijai yra atstatyti saugumo būseną. Nepriklausomai nuo to, kokios sąlygos sukėlė psichinį lūžį, daugelio labai sunkiai sergančių asmenų elgesio keistumas ir uždarumas slepia pastangas atgauti socialinę abipusę proklusomybę, bandant peržengti ribas tarp jutimų ir fizinės tikrovės, tarp žodžių ir socialinių prasmų.

Psichoanalizė teigia, kad ankstyvoji diferenciacija tarp vidaus ir išorės procesų yra projekcijos ir introjekcijos šaltinis. Tai giliausi ir pavojingiausi gynybos mechanizmai. Introjekcijoje mes jaučiame ir veikiame taip, lyg išorinė gerovė būtų tapusi vidiniu tikrumu. Projekcijoje vidinę žalą išgyvename kaip išorinę: reikšmingiems žmonėms priskiriame blogį, kuris iš tiesų yra mumyse. Manoma, kad šitie du mechanizmai - projekcija ir intro-

jekcija - pasireiškia dar kūdikystėje, kai norima eksteriorizuoti skausmą ir interiorizuoti malonumus. Šis siekimas turi būti priimtas kaip besivystančių jutimų ir pagaliau proto įrodymas. Šie mechanizmai yra daugiau ar mažiau normaliai atstatomi per ašt-rias meilės, pasitikėjimo ir ištikimybės krizes brandžiam amžiuje ir gali charakterizuoti iracionalų požiūrį į varžovus ir priešus „subrendusių“ indivi-
dų masėse.

Susidaryti tvirtą, ilgiau trunkantį būdą, kaip spręsti nepaliamamą konfliktą tarp pirminio saugu-
mo ir pirminio nesaugumo, tai ego egzistavimo klausimas, taip pat ir pirmiausias motinos rūpini-
mosi vaiku klausimas. Iš karto reikia pasakyti, kad saugumo laipsnis kyla iš kūdikio ankstyviau-
sio patyrimo, absoliučiai priklauso ne nuo maisto davimo ar meilės išreiškimo kiekybės, bet nuo mo-
tinės santykio su juo kokybės. Motina išugdo sa-
vo vaikui saugumo jausmą jautriai rūpindamasi jo individualiomis reikmėmis ir pati būdama verta pa-
sitikėjimo ir nepažeisdama kultūrinio gyvenimo nor-
mų. Tai suformuoja pagrindą vaiko identiškumo jausmui, kuris vėliau reikš: „gerai“, „aš esu aš“ ir „aš būsiu toks, koku mane tikisi matyti kiti žmo-
nės“. Tam tikrose ribose (anksčiau apibūdintose kaip rūpinimosi vaiku „būtinumas“) šioje ir vėles-
nėse stadijose yra frustracijų, kurių augantis vai-
kas negali iškęsti, jeigu frustracija veda į vis at-
naujinantį monotoniškesnę ir nuoseklesnę aplinkybių išgyvenimą, kol galutinai integruojasi į asmeninio gyvenimo ciklą su tam tikra reikšminga priklausomo-
mybe. Tėvai turi ne tik vadovauti tam tikrais drau-
dimais ir leidimais, jie taip pat turi sugebėti įdiegti vaikui gilų, organišką įsitikinimą, kad tai, ką jie daro, turi prasmę. Galiausiai vaikai tampa neuro-
tiški ne dėl frustracijų, bet dėl to, kad tose frustra-
cijose trūksta arba nėra visuomeniškos prasmės.

Bet ir esant pačioms palankiausioms sąlygoms, ši stadija į psichinį gyvenimą įveda (ir tampa pro-
totipiška) vidinio susiskaidymo jausmą ir visapusišką nostalgiją dėl prarasto rojaus. Pirminis saugu-
mas turi išsilaikyti per visą gyvenimą prieš pajė-

gias pojūčių kombinacijas, pasireiškiančias tuo, kad jaučiasi nedarnus, vienišas, apleistas.

Kiekviena sėkminga stadija ir krizė yra tam tikrais ryšiais susijusi su vienu kuriuo nors pagrindiniu visuomenės elementu. Taip yra dėl tos paprastos priežasties, kad žmogaus gyvenimo ciklas ir žmonių institutai evoliucionavo kartu. Šiame skyriuje apibūdinę kiekvieną stadiją, mes galime tik trumpai užsiminti, su koku pagrindiniu socialinės organizacijos elementu jos yra susijusios. Šis ryšys yra abipusis: žmogus atneša į šias institucijas savo vaikiško mentaliteto liekanas ir jaunatvišką užsidegimą, o iš jų gauna, - tol, kol šios institucijos išlaiko savo aktualumą, - savo vaikiškų laimėjimų pastiprinimą.

Pasitikėjimą tėvais, kuriuo remiantis kyla naujagimio saugumas, per visą istoriją buvo stengiamasi garantuoti visuomenės institucijomis. [...]

2. Autonomiškumas - gėda ir abejojimas

Apibūdinami žmogaus augimą ir krizes kaip alternatyvių pirminių požiūrių (tokių, kaip saugumas - nesaugumas) grupę, mes pasitelkėme terminą „jausmas“, nors jis, kaip ir „sveikatos jausmas“ ar „jausmas, kad man negera“ turi paviršinių ir gilumą, sąmoningą ir nesąmoningą lygius. Tačiau tuo pačiu jie yra patyrimo, išgyvenimo būdai, prieinami introspekcijai; elgesio būdai, kuriuos gali stebėti kiti, ir nesąmoningos vidinės būsenos, nustatomos testais ir analize. Kalbant toliau, svarbu šias tris dimensijas turėti galvoje.

Bręstant prasideda stadija, kai galima eksperimentuoti su dviem simultantiškais socialinių modalumų konfigūracijomis: laikyti ką nors ir paleisti ką nors. Visų šių modalumų atvejais jų pirminiai konfliktai gali atvesti prie priešiškų arba nepiktybiškų lūkesčių ir požiūrių. Tad laikyti ką nors gali tapti destruktiviu ir žiauriu sulaikymu ar suvaržymu; gali tapti ir rūpinimosi būdu: turėti ir laikyti. Paleisti ką nors irgi gali virsti į priešišką destrukci-

nių jėgų atpaalaidavimą arba į atpaalaiduotą „leisti vykti“ arba „leisti būti“.

Išorinė kontrolė šioje stadijoje turi būti tvirta. Kūdikis turi pajusti, kad patvarus lobis – pirminis egzistavimo saugumas – išgelbėtas iš oralinės stadijos pykčių, nebus statomas į pavojų priešinant su staigiu pašėlusiu noru rinktis, reikalaujant ką nors pasiimti arba su užsispyrimu naikinti. Tvirtumas turi apsaugoti nuo potencialios dar neišlavinto skyrimo jausmo anarchijos, jo nesugebėjimo protingai laikyti ir paleisti ką nors. Kadangi jo aplinka drąsina jį „stovėti ant savo paties kojų“, – šitai turi apsaugoti jį nuo beprasmės ir despotiškos gėdos ir ankstyvo abejojimo potyrių.

Pastarasis pavojus yra vienas iš geriausiai mums žinomų. Jeigu laipsniškas ir gerai vadovaujamas laisvo pasirinkimo autonomijos patyrimas yra atmetamas (arba iš tiesų susilpnintas netekus pirminio saugumo), vaikas savo poreikį skirti ir manipuliuoti nukreips prieš patį save. Jis ims per daug manipuliuoti savimi, jam išsivystys per ankstyva sąžinė. Užuoat apvaldęs daiktus, sieks patikrinti juos tikslingu pakartojimu – vaiką užvaldys jo paties kartojimo procesas. Žinoma, užvaldydamas jis mokosi iš naujo pasikliauti aplinka ir įgauti energijos atkaklia ir akimirkos kontrole, nes negali rasti plačios skalės abipusei reguliacijai. Ši bergždžia pergalė yra kūdikiškas įkyrių būsenų neurozės modelis. Tai taipogi yra vaikiškas šaltinis vélesnėms pastangoms suaugusiųjų gyvenime valdyti, vadovaujantis raide, o ne pagal esmę.

Gėda yra nepakankamai išnagrinėta emocija, nes mūsų civilizacijoje ją labai anksti ir lengvai absorbuoja kaltė. Gėda lemia, kad asmuo yra visiškai neapsaugotas nuo kitų suvokimo ir suprantata, kad jis stebimas, trumpai tariant, suponuoja savimonę. Asmuo yra matomas ir tada, kai jis nepasirengęs būti matomu. Štai dėl ko atrodo, kai sapnuojame gėdą, kad esame situacijose, kai ne visai apsirengę, su naktiniais marškiniiais, „nusimovę kelnes“. Gėda anksti pasireiškia impulsyviu veido degimu arba kritimu ant žemės. Bet tai, ma-

no manymu, iš esmės yra pyktis, nukreiptas prieš save. Tas, kuriam gėda, norėtų priversti pasaulį nežiūrėti į jį, nepastebėti jo apsinuoginimo. Jis norėtų sunaikinti pasaulio akis. O iš tikrųjų jis nori, kad būtų nematomas. Šią galimybę plačiai taiko pedagoginis „sugėdinimo“ metodas, kurį taip išskirtinai vartojo kai kurios primityvios tautos. Regėjimo gėda yra pirmesnė už girdėjimo kaltę – blogumo jausmą, kurį asmuo išgyvena, kai niekas nestebi ir kai aplink tylu – išskyrus superego balsą. Šitokiam sugėdinimui išnaudojamas besiformuojantis jausmas, kad esi mažas. Jis gali vystytis tik tada, kai vaikas atsistoja ant kojų ir jo pažinimas leidžia jam pastebėti dydžio ir jėgos santykinius matmenis.

Per daug didelis sugėdinimas neveda į tikrą padorumą, bet skatina slaptai spręsti apie tuos dalykus, viešai nepareiškiant; iš tikrųjų gali baigtis įžūliu begėdiškumu. Yra įspūdinga amerikiečių baladė, kurioje žudikas, kuris turi būti pakartas kartuvėse visų akyse, užuot galvojęs, kad teisingai nubauštas, pradeda plūsti žiūrinčiuosius, kiekvieną iššūkį baigdamas žodžiais: „Tegul būna prakeiktos jūsų akys!“. Daug mažų vaikų, kuriems gėda dėl savo nekantrumo, gali būti pastoviai blogos nuotikos (net ir neturėdami drąsos ar žodžių išreikšti neklusnumą atitinkamais terminais). Šia nelemta nuoroda aš noriu pasakyti, kad vaiko ir suaugusiojo kantrumas yra ribotas, susidūrus su reikalavimais laikyti save, savo kūną ir norus blogais ir nešvariais. Tikėjimas neklaidingumu tų, kurie priima tokius sprendimus, taip pat turi ribas. Vaikas gali būti linkęs daiktus apversti ir blogiu laikyti tik patį jų egzistavimo faktą: jis bus patenkintas tik tada, kai jų nebebus arba kai jis nuo jų pasitrauks.

Abejojimas yra gėdos brolis. Jei gėdą sąlygoja sąmoningas suvokimas, kad esi doras, bet apsinuoginęs, tai abejojimas (o taip manyti mane verčia klinikiniai stebėjimai) yra labai susijęs su sąmoningu suvokimu to, kad kažkas yra priekyje ir kažkas užpakalyje, ir ypač, kad tai yra „už nugaros“. Šios užpakalinės kūno dalies su agresyvumu ir li-

bido centru sfinkteriuose ir sėdmenyse vaikas negali pamatyti, bet ji gali dominuoti kitų žmonių valios dėka. Tai, kas yra užpakalyje, mažai būtybei yra tamsus kontinentas, tokia kūno sritis, kurioje magiškai gali dominuoti ir į kurią gali efektyviai įsiveržti tie, kurie kėsinaisi į asmens autonomiškumo jėgas ir kurie tuštinimosi veikloje produktą priskiria kažkam blogam, nors vaikas jautėsi puikiai, kai tas žarnų turinys išėjo. Šis pirminis abejojimo jausmas viskuo, kas beatsitiktų užpakalyje, formuoja vėlesnių ir labiau verbalinių įkyraus abejojimo formų substratą; suaugusiems žmonėms tai pasireiškia paranojinėmis baimėmis, susijusiomis su nematomais persekiotojais ir slaptais persekiojimais, keliančiais grėsmę iš už nugaros (ir iš užpakalinės kūno dalies vidaus).

Taigi ši stadija nulemia, kokia proporcija santykiauja meilė neapykanta, kooperavimas ir užsispyrimas, saviraiškos laisvė ir slopinimas. Iš savikontrolės jausmo, neprarandant savęs vertinimo, išsivysto ilgalaikis geros valios ir išdidumo jausmas, iš savikontrolės netekimo, iš didelės išorinės kontrolės jausmo kyla ilgalaikis polinkis abejoti ir gėdytis.

Jeigu kuriam nors skaitytojui pasirodytų, kad per daug akcentuojamos „negatyvios“ mūsų stadijų išgalės, turime jam priminti, kad čia remiamasi vien klinikiniais duomenimis. Suaugę ir daugmaž subrendę neneurotiški asmenys yra jautrūs, kad gali „netekti veido“ ir bijo, kad gali būti užpulti „iš užpakalio“ [...].

Individo ilgalaikis poreikis, kad jo valią iš naujo patvirtintų ir apibrėžtų suaugusių žmonių daiktų tvarka, kuri tuo pačiu metu iš naujo patvirtina ir apibrėžia kitų valią, remiasi įstatymo ir tvarkos principo instituciniu pagrindu. Kasdieniniame gyvenime, kaip ir aukščiausiuose justicijos organuose - vidaus ir tarptautiniuose - šis principas nurodo kiekvienam jo privilegijas ir apribojimus, jo pareigas ir teises. Teisėto orumo ir teisinio nepriklausomumo jausmas vaiką supančių suaugusiųjų aplinkoje geros valios vaikui tei-

kia vilčių, kad ši vaikystėje išugdyta autonomija vėliau nepasireikš nepagrįstu abejojimu ar gėda. Taip autonomiškumo jausmas, išugdytas vaikystėje ir modifikuotas kaip gyvenimo pažanga, saugo (ir jam padeda išsaugoti) teisės jausmą ekonominiam ir politiniame gyvenime.

3. Iniciatyvumas - kaltė

Kiekvienam vaikui kiekvienoje stadijoje būna naujas energingo atsivėrimo stebuklas, kuris susideda iš naujos vilties ir naujos atsakomybės už viską. Toks yra iniciatyvumo jausmas ir jo pobūdis. Visų šių jausmų ir kokybių kriterijai yra tie patys: krizė, daugiau ar mažiau lydima netikrumo ir baimės, baigiasi tuo, kad tarsi staiga „kartu ūgteli“ ir vaiko asmenybė ir kūnas. Jis tampa „pats savimi“, labiau mylintis, jo sprendimai sumanesni, pasidaro aktyvesnis ir veikia kitus. Jis turi energijos perteklių, kuris leidžia greitai pamiršti nesėkmes ir su nemažėjančiu ir tikslesniu kryptingumu pasiekti tai, kas trokštama (net jeigu tai atrodo abejotina ir net pavojinga). Iniciatyva suteikia autonomiškumui tokias kokybes, kaip sumanymas, planavimas ir užduoties „atakavimas“, nes vaikas nuolat aktyvus, juda. Anksčiau tokiais atvejais savi-valė dažniau sukeldavo atviro neklusnumo veiksmus arba bet kokia kaina reikšdavo savo nepriklausomybę.

Aš žinau, kad daugelis žodžiui „iniciatyva“ suteikia antrinę - amerikietišką, darbštumo reikšmę. Tačiau iniciatyva yra būtina kiekvieno veiksmo dalis. Ką žmogus besimokytų ar bedarytų, pradedant vaisių rinkimu ir baigiant biznio reikalais, jam reikalingas iniciatyvumo jausmas.

Pereinamoji vaikiško lytiškumo stadija papildo pirminių socialinių modalumų sąrašą vadinamuoju „darymu“, pirmiausia „tiesiog darymo“ prasme. Nėra paprastesnio ir tikslesnio žodžio; tai reiškia malonumą atakuoti (pulti) ir nugalėti. Berniukams akcentas pasireiškia fizinio įkyrumu, o mergaitėms -

patrauklumui agresyvesnėms - griebiant ką nors, o švelnesnėms siekiant, kad jos būtų viliojančios ir mylimos.

Šioje stadijoje pavojingas yra kaltės jausmas, susijęs su minėtais tikslais ir veiksmais, kuriuos sukelia gausios naujos lokomocijos ir protinės galios: agresyvus manipuliavimas ir prievartos veiksmai, greitai pranokstantys organizmo ir proto sugebėjimus, reikalauja energingo poilsio, kilusio iš asmens iniciatyvos. Autonomiškumas sukonzentruotas potencialiems varžovams laikyti toliau nuo savęs, kartu jis gali sukelti pavydų pyktį, kuris dažniausiai esti nukreiptas prieš jaunesnių brolių ar seserų išbrovimą, o iniciatyvumas susijęs su išankstine konkurencija su tais, kurie čia yra buvę anksčiau ir todėl, turėdami pranašesnę pasirengimą, gali okupuoti tą lauką, į kurią yra nukreipta asmens iniciatyva. Vaikiškas pavydas ir konkurencija - tos dažnai apsunkintos ir visgi iš esmės bergždžios pastangos praveisti demarkacinę liniją per neginčiamų privilegijų sferą - dabar gelutinėse varžybose dėl privilegijuotos pozicijos motinos atžvilgiu pasiekia kulminacijos tašką. Paprastai patirtas pralaimėjimas veda į kaltę ir nerimą. Vaikas pradeda fantazuoti, kad jis yra milžinas ir tigras, bet savo svaionėse dėl malonaus gyvenimo puola į nevirtį. Tai „kastracijos komplekso“ stadija - sustiprėja baimė, kad gali pajusti genitalijas (dabar energišškai erotizuotas) sužalotas kaip bausmę už fantazijas, kuriomis jas sujaudina.

Čia susijungia vaikiškas seksualumas ir kraujomaišos tabu, kastracijos kompleksas ir superego, kad sukeltų tą tik žmogui būdingą krizę, kuri vaiką turi išvesti iš išskirtinio ir pregenitalinio prisirišimo prie savo tėvų į lėtą procesą, kai jis pats tampa tėvu, tradicijų nešėju. Čia įvyksta lemiamasis emocinių jėgų skilimas ir transformavimasis tarp galimos žmogiškosios šlovės ir galimos visiškos destrukcijos. Nuo šiol vaikas visam laikui viduj suskyla. Instinkto fragmentai, kurie anksčiau stiprino jo vaikišką kūną ir proto augimą, dabar tampa pasidalinę į vaikiškąją dalį, kuri išsaugo

augimo potencijų gausumą, ir tėviškąją dalį, kuri palaiko ir didina savistabą, savivaldą ir savibaudą.

Vėl iškilo abipusio reguliavimo problema. Pasi-
renkęs pernelyg manipuluoti savimi, vaikas gali il-
gainiui išsiugdyti moralinės atsakomybės jausmą,
įgyti tam tikro supratimo apie institucijas, funkcijas
ir vaidmenis, kuriuose jis gali sąmoningai dalyvau-
ti: jam bus malonu valdyti įrankius ir ginklus, su-
maniai manipuluoti prasmingais žaislais ir rūpintis
jaunesniais vaikais.

Natūralu, kad tėviškoji dalis savo prigimtimi iš
pradžią yra vaikiška: tas faktas, kad žmogaus są-
monė visą gyvenimą išlieka iš dalies vaikiška, yra
žmonių tragedijų pagrindas. Vaiko superego gali
būti primityvus, žiaurus ir bekompromisiškas. Tai
galima pastebėti tais atvejais, kai vaikai per daug
kontroliuoja save ir per daug apsiriboja iki savęs
užmiršimo, tada jie pasidaro labiau klusnūs, negu
tėvai to norėtų, arba kai jiems išsivysto gili regre-
sija ir slegiantis apmaudas, nes patys tėvai nelei-
džia gyventi pagal naują sampratą. Vienas iš gi-
liausių konfliktų gyvenimo yra neapykanta vienam
iš tėvų, kuris buvo superego modeliu ir vykdytoju,
bet (kuria nors forma) buvo pagautas bemėginas
išsisukti, padaręs tokius nederamus poelgius, ku-
rių vaikas negali ilgiau toleruoti savyje. Įtarumas
ir išsisukinėjimas, kurie tokiu būdu susimaišo su
superego „viskas arba nieko“ ypatumu – tuo mora-
linės tradicijos organu, – padaro moralę (moraline
prasme) žmogų potencialiai labai pavojingą savo
paties ego ir pavojingą jo bičiulių ego atžvilgiu.

Suaugusių patologijoje išlikęs konfliktas su ini-
ciatyva pasireiškia arba isterišku atmetimu, suke-
liančiu norų išstūmimą, arba noro vykdomąjį orga-
ną sunaikina paralyžius, slopinimas, impotencija.
Tai gali pasireikšti hiperkompensaciniu demonstra-
tyvumu, kai išgąsdintas individas, trokštantis būti
nepastebimas, staiga išūliai „riečia nosį“. Dabar
taipogi dažnai pasitaiko psichosomatinės ligos. At-
rodytų, tarsi kultūra būtų privertusi žmogų per
daug išsireklamuoti ir taip identifikuotis su tuo, kad
vienintelė išeitis iš tos padėties – liga.

Bet čia vėlgi mes turime galvoti ne vien apie individo patopsiologiją, bet ir apie vidinį įniršio šaltinį, kuris turi pranykti šioje stadijoje taip, kaip buvo nuslopintos ir sulaikytos kai kurios mieliausios viltys ir bekraštės fantazijos. Tada atsiradęs savęs teisinimas - dažnai pagrindinis atpildas už kilnumą - vėliau gali peraugti į nepakantumą, nuolatinių kity moralizavimą, ima dominuoti iniciatyvos draudimas, o ne vadovavimas jai. Antra vertus, netgi moralaus žmogaus iniciatyva gali peržengti savęs apribojimus ir leisti daryti kitur tai, ko nedaryti ir netoleruotų savo paties namuose.

Apžvelgiant žmogaus ilgos vaikystės pavojingas potencijas, būtų gerai aptarti, kokios yra galimybės vadovauti žmonių gyvenimui, kol jie yra jauni. Ir čia mes pabrėžiame, kad sutinkamai su išmintingu planu, vaikas niekada nebus labiau pasiruošęs greitai ir godžiai išmokti, prisiminti ir atlikti vis didesnes pareigas, kaip šiuo savo vystymosi laikotarpiu. Jis siekia ir sugeba kažką daryti bendradarbiaudamas, jungdamasis su k'tais vaikais, kad kažką konstruotų, planuotų; jis nori gauti naudos iš mokytojų ir varžytis su idealiais prototipais. Žinoma, jis ir dabar identifikuojausi su tos pačios lyties vienu iš tėvų, bet dabar ieško galimybių, kad identifikavimasis su darbu leistų pasireikšti iniciatyvai be didelių vaikiškų konfliktų ar edipiškos kaltės ir realistinė identifikacija remiasi patirta lygybe ką nors veikiant kartu. Šiaip ar taip, „edipiškoji“ stadija baigiasi ne vien su atsiradimu slegiančio dorumo jausmo, kuris apriboja leistinumą sferą, bet ir suteikia kryptį siekti įmanomo ir realaus, o tai leidžia ankstyvosios vaikystės svajones pajungti aktyvaus suaugusiųjų gyvenimo tikslams. Socialiniai institutai perša šio amžiaus vaikams tokį ekonominį etosą, kad idealūs suaugusieji yra atpažįstami pagal jų panašią nešioseną ir funkcijas, o iliustruotų knygų ir pasakų herojai tokie žavūs, kad norėtųsi būti jų vietoje.

4. Meistriškumas - menkavertiškumas

Taigi vidinė stadija tartum padeda pagrindą „įėjimui į gyvenimą“, kuris prasideda mokykliniu gyvenimu, nors ta mokykla būtų ar laukas, ar linydė, ar klasė. Vaikas turi užmiršti praeities viltis ir norus, nes jo turtinga vaizduotė yra susilpnėjusi ir pajungta neasmeniškų dalykų dėsniams, pvz., skaitymui, rašymui ir skaičiavimui. Vaikas, psichologiškai jau esantis rudimentiniu tėvu, prieš galėdamas tapti biologiniu tėvu, turi iš pradžių tapti darbininku ir potencialiu aprūpintoju. Artėjant latentiniam periodui, normaliai pažengęs ir priekis vaikas pamiršta arba sublimuoja būtinimą „gaminti“ žmones agresyviai, arba tapti tėvu ar mama paskubomis: jis dabar išmoksta laimėti pripažinimą gamindamas daiktus. Jis jau sugeba savo organus pritaikyti įvairiose veikimo sferose. Vaikas suvokė, kad nėra darbinės ateities be šeimos. Taigi jis pasiruošė pritaikyti savo įgūdžius atlikti užduotims, kurios jau nutolo nuo žaisminės veiklos išreiškimo organais arba sąnarių veiklos funkcinio malonumo. Atsiranda meistriškumo jausmas, t. y. jis taikosi prie neorganinių įrankių pasaulio dėsnų. Jis gali tapti nekantrus ir pasinėręs gamybinėje situacijoje. Užbaigti gamybinę situaciją - yra tikslas, kuris ilgainiui išstumia žaidimo užgaidas ir norus. Jo ego ribos apima jo įrankius ir įgūdžius: darbo principas (Ives Hendrick terminas) išmoko jį patirti malonumą stropiai dirbant ir užbaigiant darbą. Visų kultūrų vaikai šioje stadijoje gauna tam tikrą instrukcijų sistemą. Pavyzdžiui, Amerikos indėnų instrukcijų sistema, be abejo, visada yra tokio pobūdžio, kaip ir mokyklos, kurią raštingi žmonės organizuoja visur, kur yra specialistų mokytojų, išmanančių, kaip mokyti raštingumo. Beraštėse tautose ir ten, kur stengiamasi likviduoti neraštingumą, daug kas išmokstama iš suaugusiųjų, turinčių mokytojo talentą ir polinkį, o ne todėl, kad buvo tam parengti. Daugiausia, žinoma, išmokstama iš vyresnių vaikų. Taip sukuriama technologijos pagrindai, nes vaikas tampa pasirengęs valdy-

ti reikmenis, įrankius ir ginklus, kuriuos rankose laikė suaugę žmonės. Raštingos tautos, kur darbai labiau specializuoti, turi išmokyti vaiką rašto, suteikti jam plačiausią pagrindinį išsilavinimą, kad galėtų dalyvauti įvairiuose darbuose. Tačiau kuo painesnė specializacija, tuo labiau neapibrėžti galimieji iniciatyvos tikslai; kuo labiau komplikauta socialinė realybė, tuo neiškesnis yra tėvo ir motinos vaidmuo joje. Mokykla pati savaime yra kultūra su savo tikslais ir ribomis, savo laimėjimais ir nusivylimais.

Pavojų vaikui šioje stadijoje sudaro neadekvatumo ir menkavertiškumo jausmas. Jeigu jis puola į neviltį dėl savo įrankių ir įgūdžių arba dėl savo padėties tarp partnerių, tai jį gali išgąsdinti toks identifikavimasis su jais ir su įrankių pasauliu. Vilties netekimas dalyvauti tokioje „industrinėje“ bendrijoje gali grąžinti jį atgal į labiau izoliuotą, mažiau įrankių atžvilgiu sąmoningą šeimyninę edipiškojo laikotarpio padėtį. Vaikas puola į nusiminimą dėl nepakankamo įrankių pasaulio bei anatomijos ribotumo ir save laiko pasmerktu vidutinybei arba neadekvatumui. Šiuo požiūriu aplinkinė visuomenė pasidaro reikšminga, nes padeda vaikui suprasti svarbų vaidmenį, kurį jis gali atlikti technologijoje ir ekonomikoje. Vaiko vystymasis pažeidžiamas, kai šeimai nepavyksta parengti jo mokykliniam gyvenimui arba kai mokyklinis gyvenimas nepateisina ankstesniųjų stadijų pažadų.

Kalbėdamas apie meistriškumo jausmo vystymosi laikotarpį, aš remiausi išorinėmis ir vidinėmis kliūtimis rastiems naujiems sugebėjimams, bet ne su kokiais sunkumais susiduria nauji žmogaus potraukiai ir ne dėl išstumto pykčio, kurį sukelia frustracija. Ši stadija skiriasi nuo kitų tuo, kad joje nėra tolygaus perėjimo nuo vidinių poslinkių prie naujų išgalių. Z. Froidas tai vadina latentine stadija, nes šėlstantys potraukiai normaliai snūduriuoja. Bet tai tik laikinas apmirimas prieš lytinio brendimo audrą, kai visi anksčiau potraukiai iškils naujomis kombinacijomis, kad būtų pajungti lytiškumo dominavimui.

Antra vertus, tai sociališkai lemtinga stadija,

nes pramonėje daiktai gaminami kartu su kitais arba be jų. Šiuo laikotarpiu vystosi pirmasis darbo pasidalijimo ir diferencijuotų galimybių jausmas, t. y. kultūros technologijos etaso jausmas. Paskutinėje dalyje mes atkreipiame dėmesį į pavojų, keliantį grėsmę individui ir visuomenei, kai mokyklą lankantis vaikas pradeda jausti, kad jo odos spalva, jo tėvų socialinė padėtis arba jo drabužių stilius, o ne noras ar valia mokytis lemia jo, kaip mokinio, vertę, taigi ir jo identiškuo jausmą, prie kurio mes dabar turime pereiti. Bet yra ir kitas, fundamentalesnis pavojus, būtent žmogaus apsiribojimas ir akiračio susiaurėjimas, kai matomas tik darbas, kuriam, kaip sakoma Biblijoje, žmogus buvo pasmerktas po išvarymo iš rojus. Jeigu žmogus darbą suvokia kaip savo vienintelę pareigą ir „kas dirba“ [dirbantį] kaip vienintelį vertingumo kriterijų, jis gali tapti konformistu ir negalvojančiu technologijos vergu ir vergu tų, kurių padėtis leidžia jį eksploatuoti.

5. Identiškumas - vaidmenų neaiškumas

Atsiradus tinkamiems pirminiams santykiams su igūdžių ir įrankių pasauliu ir pradėjus lytiškai bręsti, tikrasis vaikystės savaimingumas baigiasi. Prasideda jaunystė. Bet lytinio brendimo ir jaunystės laikotarpiu visi tapatumai ir tolydumai, kuriais buvo pasikliaujama anksčiau, vėl kelia susidomėjimą dėl spartaus kūno augimo, prilygstančio kūno augimui ankstyvojoje vaikystėje, ir dėl naujų lytinio brendimo apraiškų. Augantys ir besivystantys jaunuoliai, susidūrę su šia juose vykstančia fiziologine revoliucija ir aiškiais suaugusiųjų keliamais jiems uždaviniais, dabar pirmiausia yra susirūpinę tuo, kaip jie atrodo kitų akyse (lyginant su jų pačių nuomone apie save) ir klausimu, kaip rasti ryšį su anksčiau prisiimtais vaidmenimis ir igūdžiais bei dabartiniais profesiniais prototipais. Ieškodami naujo tolydumo ir tapatumo jausmo, jaunuoliai, kaip ir anksčiau, turi vėl kovoti, dirbtinai pri-

skirdami tikrai geriems žmonėms varžovų vaidmenis. Jie pasirengę bet kada susikurti ilgalaikius stabus ir idealus, kaip galutinio identiškumo sėrgėtojus.

Kaip buvo pažymėta, integravimas, dabar vykstantis ego identiškumo forma, yra daugiau negu vaikystės identifikacijų suma. Didėja ego patirtis integruoti visas identifikacijas su libido kintamumu, su savybėmis, išsivysčiusiomis iš gabumų, ir su galimybėmis, kilusiomis iš socialinių vaidmenų. Tai gi ego identiškumo jausmas yra didėjantis tikrumas, kad anksčiau atsiradęs vidinis tapatumas ir tolydumas prilygsta asmens tapatumo ir tolydumo kitiems reikšmei, aiškiai teikiančiai sėkmingos veiklos vilčių.

Pavojingas šios stadijos reiškinys - vaidmens neaiškumas. Jeigu taip atsitinka dėl stiprių anksčiau abejonių, pvz., asmens seksualinio identiškumo atveju, dažni esti nusikalstami arba visiškai psichotiniai įvykiai. Jeigu šie incidentai diagnozuojami ir gydomi teisingai, jie nebūna taip fatališkai reikšmingi, kaip kad kituose amžiaus tarpsniuose. Dažniausiai tai pasireiškia nesugebėjimu įgyti profesinį identiškumą, o tai jaudina pačius jaunuolius. Siekdami būti drauge, jie laikinai hiperidentifikuoja save, dėl ko aiškiai netenka identiškumo su klykų ir gaujų herojais. Tai duoda pradžių „išimylėjimo“ stadijai, kuri jokia būdu nėra vien arba bent jau pirmiausia seksualinis dalykas (išskyrus atvejus, kai to reikalauja papročiai). Jaunuolio meilė - tai dažniausiai pastangos pasiekti aiškų savo identiškumą, savo išsklaidytą ego vaizdą projektuojant kitame žmoguje ir tokiu būdu jį matant atspindėtą ir ilgainiui ryškėjantį. Štai kodėl mylint jaunystėje tiek daug kalbamas.

Jauni žmonės taipogi gali būti nepaprastai atsidavę savo genčiai ir žiaurūs, išskirdami visus tuos, kurie yra „kitokie“, - kurių kitokia odos spalva, socialinė kultūrinė kilmė, skonis, gabumai ir dažnai tokie nereikšmingi aprangos ar gestikuliacinio aspektai, kurie buvo laikinai pripažinti grupės narių ir ne grupės narių skiriamaisiais ženklais.

Svarbu suprasti (o tai nereiškia atleisti arba dalyvauti tose sankcijose) šitokį netolerantiškumą kaip gynimąsi nuo painedaus identiškumo jausmo. Jaunuoliai ne vien tik padeda vieni kitiems laikino didžiulio diskomforto metu, formuodami klikas ir sudarinėdami savo, savo idealų ir savo priešų stereotipus, - bet jie taipogi užsispyrę bando vieni kitų sugebėjimą būti atsidavusiais [...].

Jaunatviškas protas yra iš esmės moratoriumo protas, psichosocialinė stadija tarp vaikystės ir subrendusio amžiaus, tarp vaiko įgyto dorumo ir etikos, kurią turi išsiugdyti suaugęs žmogus. Tai ideologinis protas, t. y. ideologinis požiūris visuomenės, kuri aiškiausiai kalba jaunuoliui, trokštančiam, kad būtų pripažintas tokių pat (jam lygių) individų. Jis nori, kad tai būtų patvirtinta ritualais, kredo ir programomis, kurios tuo pačiu metu apibrėžia, kas yra bloga, pavojinga ir priešiška. Ieškodamas socialinių vertybių, sąlygojančių identiškumą, asmuo susiduria su ideologijos ir aristokratijos problemomis plačiausia prasme. Vadinasi, iš pasaulį apibūdinančio vaizdo ir iš predestinuotos istorijos krypties matyti, kad į valdžią ateis geriausi žmonės ir kad valdymas išugdo žmonėse visa, kas geriausia. Kad netaptų ciniški ar apatiški, jauni žmonės turi sugebėti kaip nors įtikinti save, kad tie, kuriems pasisekė jų anticipuotame suaugusiųjų pasaulyje, išipareigoja būti geriausi. Vėliau aptarsime pavojus, kurie kyla iš žmonių idealų, pajungtų supermašinių valdymui, nepriklausomai nuo to, kokia ideologija vadovaujamasi [...].

6. Artimumas - izoliacija

Kiekvienoje stadijoje įgyta jėga yra išmėginama individo sugebėjimu kitose stadijose remtis tuo, kas buvo labiausiai pažeidžiama ir brangu ankstesnėje stadijoje. Tad jaunas suaugęs žmogus (ieškodamas identiškumo ir atkakliai jo laikydamasis) trokšta ir nori savo identiškumą sujungti su kitų identiškumu. Jis yra pasirengęs artimumui, t. y. sugebėjimui

įsipareigoti konkrečiai bendrauti bei partneriauti ir išsiugdyti dorovinę jėgą likti ištikimu šiems įsipareigojimams, net jeigu tai reikalautų reikšmingų pasiaukojimų ir kompromisų. Kūnas ir ego dabar turi būti organų išreiškimo būdo ir pagrindinių konfliktų šeimininkas, kad sugebėtų susidurti akis į akį su ego netekimo baime situacijose, kuriose reikia atsisakyti savęs. Tokios situacijos yra solidarumas artimos afiliacijos metu, orgazmas ir seksualinės sąjungos, artimos draugystės ir fiziniai susidūrimai, mokytojų inspiruoti patyrimai ir iš savo esybės gelmių kylanti intuicija. Šių patyrimų vengimas dėl baimės netekti ego gali sukelti gilų izoliacijos ir uždarumo jausmą.

Artimumo antrininkas yra distanciškumas: pasirengimas izoliuoti ir, jeigu būtina, sunaikinti tas jėgas ir tuos žmones, kurių buvimas atrodo pavojingas savo paties esmei ir kurių „teritorija“ atrodo besibraunanti į asmens artimų ryšių teritoriją. Taip atsiradę išankstiniai nusistatymai (kuriais savanaudiškai vadovaujama politikoje ir karuose) yra padarinys aklo nepripažinimo, kuris kovoje dėl identiškumo smarkiai ir žiauriai suskaido tai, kas artima ir kas svetima. Ši stadija pavojinga tuo, kad artimi, konkurenciniai ir kovingi ryšiai palaikomi su tais pačiais ir kartu prieš tuos pačius žmones. Bet kadangi suaugusiųjų pareigų sfera yra apibrėžta ir konkurencinis susidūrimas bei seksualinė sąjunga yra diferencijuota, jie galų gale tampa dorovinio jausmo, kuris yra suaugusio žmogaus požymis, dalyku.

Trumpai tariant, tik dabar gali tikrasis lytiškumas visai išsivystyti: didžioji seksualinio gyvenimo, buvusio iki šių įsipareigojimų, dalis turėjo identiškumo ieškojimo pobūdį arba jame dominavo phallus ir vagina siekimai, kurie seksualinį gyvenimą darė panašų į genitalijų kovą. Antrą vertus, lytiškumas pernelyg dažnai aprašomas kaip permanentinė apipusės seksualinės palaimos būseną. Tuo turbūt reikėtų užbaigti mūsų diskusiją apie lytiškumą.

Kad iš esmės suvoktume šį dalyką, aš pasi-

remsiu į galvą atėjusiu trumpiausiu Z. Froido teiginiu. Dažnai buvo teigiama, ir blogi pokalbiai bei įpročiai, atrodo, paremia šį teigimą, kad psichoanalizė, kaip gydymo būdas, stengiasi įtikinti pacientą, kad prieš dievą ir žmogų jis turi tik vieną pareigą - išgyventi gerą orgazmą su tinkamu „objektu“, ir būtent reguliariai. Tai, žinoma, netiesa. Z. Froidas vieną kartą yra pasakęs, ką, jo manymu, normalus žmogus turėtų galėti daryti gerai. Tas, kuris klausė, turbūt tikėjosi sudėtingo atsakymo. Bet yra aprašyta, kad Froidas glaustai kadaise yra pasakęs „Lieben und arbeiten“ (mylėti ir dirbti). Verta pagalvoti apie šią paprastą formulę; joje glūdi daugiau negu jūs manote. Kai Z. Froidas sakė „mylėti“, jis turėjo galvoje lytišką meilę ir lytišką meilę, kai sakė mylėti ir dirbti. Jis turėjo galvoje bendrą darbo produktyvumą, kuris nepažlemš individo iki tokio laipsnio, kad šis netektų savo teisės arba sugebėjimo būti lytiška ir mylinčia būtybe. Taip mes galvojame, bet mes negalime tobulinti „profesorius“ formulės.

Lytiškumą sudaro netrukdomas sugebėjimas išvystyti orgastinę potenciją, tiek laisvą nuo pregenitalinių trukdymų, kad genitalinis libido (ne anie sekso produktai, išmetami per Kinsey pavadintus „išsiliejimus“) yra išreiškiamas heteroseksiniu abipusiškumu su visišku ir penis, ir vagina sujaudinimu ir su į konvulsiją panašia viso kūno įtampos iškrova. Tai gana konkretus būdas pasakyti kažką apie procesą, kurio mes iš tikrųjų nesuprantame. Aprašysime taip: tai totalinis atradimo faktas, sukėlus klimaktinį orgazmo neramumą, dviejų būtybių abipusio reguliavimo aukščiausią išgyvenimą, kuris tikrai numalšina priešišumą ir potencialius pykčius, sąlygotus vyriškos ir moteriškos lyties prieštaravimo ir pomėgio, meilės ir neapykantos. Taigi pasitenkinimą teikiantys lytiniai santykiai daro seksą mažiau įkyrų, hiperkompensaciją mažiau būtiną, sadistinę kontrolę nereikalingą.

Psichoanalizei dažnai nepavykdavo formuluoti lytiškumo reiškinių taip, kad būtų priimtina visų klasių, nacių ir kultūrų lygių visuomenei, kaip kad

buvo su gydomaisiais aspektais. Orgazmo abipusiškumas, kurį psichoanalizė turi omenyje, yra neabejotinai lengvai priimamas tose klasėse ir kultūrose, kurios yra padariusios iš jo laisvalaikio instituciją. Sudėtingesnėse visuomenėse šis abipusiškumas interferuoja su daugybe sveikatos, tradicijų, galimybių ir temperamento faktorių, todėl tinkamesnis būtų toks seksualinės sveikatos formulavimas: žmogus potencialiai turėtų galėti pasiekti lytinio orgazmo abipusiškumą, bet jis turėtų kartu būti ir tokios konstitucijos, kad pakeltų tam tikrą frustracijų be nereikalingos regresijos kiekį, kurio pirmiausia reikalauja emocijos arba pareigos ir ištikimybės motyvai.

Psichoanalizė iš tiesų kartais ir per toli nueidavo, pabrėždama lytiškumą kaip universalų visuomenės gydymą ir tuo įvedė naują blogą polinkį ir naują plačiai paplitusį reiškinį tarp daugybės žmonių, kurie norėjo taip interpretuoti jos mokslą ir ne visada parodydavo visus uždavinius, kuriuos lytiškumas turi ir privalo išspręsti. Lytiškumo utopija, kad būtų patvari ir visuomeniškai prasminga, turėtų apimti:

- 1) orgazmo abipusiškumą,
- 2) su mylimu partneriu,
- 3) priešingos lyties,
- 4) su kuriuo asmuo gali ir nori dalintis abipusišku saugumu,
- 5) ir su kuriuo asmuo gali ir nori reguliuoti
 - a) darbo,
 - b) gyvybės davimo,
 - c) poilsio ciklus
- 6) taip, kad ir palikuonims užtikrintų visas tinkamo vystymosi stadijas.

Akivaizdu, kad tokia utopinė plačios skalės harmonija negali būti individuali arba tik terapinė užduotis. Be jokios abejonės tai nėra ir vien grynai seksualinis dalykas. Tai yra seksualinio pasirinkimo, bendradarbiavimo ir konkurencijos kultūros stiliaus integralas.

Šios stadijos pavojus yra izoliacija, tai yra į artimumą vedančių kontaktų vengimas. Pischopato-

logijoje šis sutrikimas gali kelti sunkias „charakterio problemas“. Antra vertus, būna partneriavimų, kurie yra tolygūs izoliacijai à deux*, apsaugojančių abu partnerius nuo būtinumo susidurti su kita kritine vystymosi stadija – senatvė.

7. Generatyvumas – stagnacija

Šioje knygoje akcentuojamos vaikystės stadijos, bet centrinis turėtų būti skyrius apie senatvę, nes šis terminas apima vystymąsi, kurio dėka žmogus yra mokantis, kažką veikiantis (steigiantis) ir besimokantis gyvulus. Madingas reikalavimas dramatizuoti vaikų priklausomumą nuo suaugusiųjų dažnai neleidžia mums matyti vyresniosios kartos priklausomumo nuo jaunesniosios. Subrendęs žmogus nori būti reikalingas. Brendimui reikia vadovauti ir jį paskatinti tuo, kas yra jo pagaminta ir kuo reikia rūpintis.

Generatyvumas pirmiausia yra susijęs su naujos kartos atsiradimo rūpesčiu ir vadovavimu jai; nors yra individų, kurie, dėl nelaimės arba dėl ypatingų sąlygų ir tikro talento kitose srityse, netaiko šio potraukio sau, kad būtų palikuonių. Ir iš tikrųjų sąvoka generatyvumas apima populiariesnius sinonimus: **p r o d u k t y v u m a s** ir **k ū r y b i š k u m a s**, kurie vis dėlto negali jo pakeisti.

Psichoanalizei reikėjo tam tikro laiko, kad suprastų, jog sugebėjimas prarasti save susitinkant kūnams ir protams veda į nuolatinį ego interesų išsiplėtimą ir kad libido investavimas atlieka generavimą. Taigi generatyvumas yra esminė psichoseksualinio ir psichosocialinio vystymosi stadija. Kai tolesnį vystymąsi ištinka visiška nesėkmė, pasireiškia įkyraus pseudointymaus poreikio regresija, dažnai kartu plinta asmenybės stagnacija, nuskurdimas. Tada individai pradeda gyventi taip, lyg vienas iš jų būtų savo vaikas arba vienintelis vaikas. Jeigu sąlygos tai pastiprina, pasireiškia ankstyva-

*Franc. a deux (tariama a de o) – dviesc. Vert. pastaba.

sis fizinis arba psichinis invalidumas kaip susikoncentravimas į save. Tačiau generatyviškumas „nepasiekiamas“ pačiu vaikų turėjimo ir netgi norėjimo jų turėti faktų. Faktiškai kai kurie jauni tėvai, matyt, kenčia nuo to, kad atsilieka jų sugebėjimas laiku pasiekti šią stadiją. Priežasčių dažnai reikia ieškoti ankstyvosios vaikystės išpūdžiuose, besaikiam egoizme, atsiradusiame per daug įtemptom pastangom kuriant savo individualybę, ir galiausiai (čia mes vėl grįžtame prie viso ko pradžios), kad trūko tam tikro pasitikėjimo, tam tikro „tikėjimo žmonių gimine“, kad vaikas būtų galėjęs jaustis visuomenėje visai saugus.

Apie institutus, kurie saugo ir stiprina generatyvumą, galima tikrai tiek pasakyti, kad jie visi kodifikuoja generatyvinių kartų etiką. Netgi ten, kur filosofija ir dvasinės tradicijos sugestijuoja atsisakymą nuo teisės duoti gyvybę ar gimdyti, ankstyvas posūkis į „kraštutinį susirūpinimą“, kai kur pasireiškęs vienuolių judėjimu, tuo pačiu metu siekia rasti santykį su šio pasaulio kūrinų globa ir toli siekiančia labdarybe.

Jeigu tai būtų knyga apie subrendusį amžių, būtina ir naudinga būtų šiuo požiūriu palyginti ekonomines ir psichologines teorijas (pradedant neįprasta K. Markso ir Z. Froido teorijų konvergencija ir divergencija) ir leisti į diskusiją apie žmogaus santykį su jo produkcija ir palikuonimis.

8. Ego integruotumas - neviltis

Tikrai žmoguje, kuris rūpinosi daiktais ir žmonėmis ir prisitaikė prie būties sėkmių ir nusivylimų, kuris yra kitų kūrėjas arba produktų bei idėjų generatorius – tikrai tokiame žmoguje gali ilgai subręsti šių septynių stadijų vaisiai. Aš nežinau geresnio žodžio šitam dalykui pavadinti, kaip ego integruotumas. Stokodamas aiškaus apibrėžimo, aš nurodysiu keletą šios proto būklės komponentų. Tai išaugęs ego įsitikinimas savo polinkiu į tvarką ir reikšmę. Tai yra žmogiškojo ego (ne savęs) narcis-

zistinė pozicija - meilė kaip išgyvenimas, išreiškiantis tam tikrą pasaulio tvarką ir dvasinį jausmą, nepriklausomai nuo to, kaip brangiai už tai sumokėta. Tai vienas ir vienintelis gyvenimo ciklas, priėmimas to, kas turėjo būti ir ko negalima niekuo pakeisti: tai rodo naują, skirtingą kalbamo asmens tėvų meilę. Tai draugiškas santykis su tolimų laikų valdymo būdais ir skirtingais darbais, kurie išreikšti paprasčiausiais produktais ir posakiais. Nors ir suvokdamas reliatyvumą įvairių gyvenimo būdų, teikiančių prasmę žmonių siekimams, integruotumo turėtojas pasirengęs apginti savo paties gyvenimo būdo orumą nuo fizinių ir ekonominių grėsmių. Jis žino, kad individualus gyvenimo stilius, kaip vieno gyvenimo ciklo apraiška, atsitiktinai sutampa su vienu iš istorijos segmentų; kad visų žmonių integruotumas atsiranda ir pranyksta kartu su tuo integruotumo stiliumi, kuriuo jis disponuoja. Taip žmogaus kultūros ir civilizacijos suformuotas integruotumo stilius tampa „jo sielos palikimu“, jo dorovės individualumo siela (Kalderonas: „pero et honor / Es patrimonio del alma“). Pasiekus šitokią galutinę konsolidaciją, mirtis netenka savo skausmingumo.

Kai sutvirtėjusiam ego trūksta integruotumo ar jo visai netenkama, atsiranda mirties baimė: vienas ir vienintelis gyvenimo ciklas nėra suvokiamas kaip gyvenimo galas. Neviltis išreiškia jausmą, kad dabar yra mažai (pernelyg mažai) laiko tam, kad būtų galima pradėti kitą gyvenimą ir išmėginti kitokius kelius į integruotumą. Pasibjaurėjimas slepia neviltį, net jeigu būtų ir „tūkstantis mažų pasibjaurėjimų“, iš jų nesusedarytų vienas didžiulis gailėtis: „tūkstantis mažų pasibjaurėjimų, kurių pati visuma nesukelia sąžinės graužimo, tik miglotą sumišimą“ (Rosanas).

Kiekvienas individas, kad taptų subrendusiu suaugusiuoju, turi pakankamai išlavinti minėtąsias sąvokas, kad išmintingas indas, tikras džentelmenas ir subrendęs valstietis pripažintų vienas kitame galutinę integracijos stadiją. Bet kiekvienos kultūros būtybę, kad ji suformuotų savitą integruotumo stilių, sąlygoja istorinė vieta, savita šių konfliktų kombina-

cija tygiagrečiai su specifinėmis vaikiško seksualumo provokacijomis ir draudimais. Vaikiški konfliktai tampa kuriančiomis jėgomis tik tada, jeigu juos tvirtai remia kultūriniai institutai ir juos reprezentuojančios pagrindinės klasės. Siekdamas priartėti prie integruotumo arba jį patirti, individas turi žinoti, kaip perimti religijos ir politikos, ekonomikos ir technologijos, aristokratijos gyvenimo, menų ir mokslų įvaizdžius. Taigi ego integruotumas reiškia emocinę integraciją, kuri leidžia dalyvauti ir jausti atsakomybę už vadovavimą.

Vebsterio žodynas gali padėti mums užbaigti šią apybraižą bendro pobūdžio žodžiais. Saugumas (pirmoji iš mūsų ego savybių) čia apibrėžiamas kaip „garantuotas pasikliovimas kito integruotumu“, taigi kaip paskutinė iš mūsų nurodytų savybių. Aš įtariu, kad Vebsteris galvojo daugiau apie biznį, o ne apie vaikus, apie kreditą, o ne pasitikėjimą. Bet pats formulavimas tinka. Ir atrodo įmanoma toliau perfrazuoti santykį tarp suaugusiųjų integruotumo ir vaikiško saugumo, įsitikinus, kad sveiki vaikai nebijos gyvenimo, jeigu jų vyresnieji bus pakankamai integruoti, jog nebijotų mirties.

9. Epigenetinė schema

Šioje knygoje akcentuojamos vaikystės stadijos. Tačiau ligšiolinė gyvenimo ciklo koncepcija laukia sisteminio traktavimo. Dėl to aš šį skyrių baigsiu schema. Šioje, kaip ir pregenitalinių zonų ir modalumų schemeje, išstrižainė reiškia psichosocialinių laimėjimų seką, sudarytą taip, kad kiekvienoje stadijoje kiekvienas globalinis konfliktas prideda naują ego kokybę, naują žmogaus augančios jėgos kriterijų. Žemiau išstrižainės yra erdvė kiekvieno sprendimo ženklams, kurių visi prasideda iš pradžių. Virš išstrižainės yra erdvė įgijimų vadinams ir jų transformacijai brendimo metu ir subrendusioje asmenybėje pažymėti.

Pagrindinės šios schemos prielaidos:

1. Žmogaus asmenybė iš esmės vystosi pakopo-

mis, nulemtomis asmens didėjančio pasirengimo tobulėti, pasitikėti ir sąveikauti, plečiant visuomeninius santykius.

2. Visuomenė iš esmės turi tendenciją būti tokia, kad pasitinka ir skatina šių sąveikos potencialų eigą ir siekia išsaugoti bei skatinti jų proporcijas ir būdingą nuoseklumą. Tai „žmonių pasaulio palai-kymas“.

Bet schema yra tik mąstymo priemonė ir negali pasidaryti receptu, kurio tvirtai turėtų laikytis vaikų auklėjimo praktika, psichoterapija ar vaiko pažinimo metodologija. Pateikdami psychosocialinių stadijų epigenetinę schemą, mes turėjome omenyje metodologines pakopas, tiksliai apibrėžtas ir su nustatytomis ribomis. Šio darbo tikslas yra vienas - palengvinti stadijų (Z. Froidas pirmiausia išskyrė seksualines) palyginimą su kitais vystymosi planais (fiziniu, kognityviniu). Tačiau bet kuri viena schema nustato tik vieno plano ribas, ir nereikia galvoti, kad mūsų psychosocialinė schema pretenduoja išreikšti neaiškias bendrybes, susijusias su kitais vystymosi (o iš tikrųjų būties) aspektais. Jeigu, pavyzdžiui, schemoje išvardinta keletas konfliktų ar krizių, tai nereiškia, kad mes vystymąsi suprantame kaip eilę krizių; tik teigiame, kad psychosocialinis vystymasis vyksta kritinėmis pakopomis. „Kritinė pakopa“ - posūkio taškas, apsisprendimas tarp progreso ir regresijos, integracijos ir retardacijos momentų.

Galbūt naudinga būtų išvardinti epigenetinės matricos metodologines išvadas (1 lentelė). Storesnė linija apvedžiotos įstrižinės sritys rodo stadijų

1 lentelė

III Lokomotorinė-geni- talinė		Iniciaty- vumas - kaltė
II Muskulinė-analinė		Autogenišku- mas - gėda ir abejojimas
I Oralinė-sensorinė	Bazinis saugu- mas-bazinis nesaugumas	
	1	2 3

nuoseklumą ir laipsnišką sudedamųjų dalių vystymąsi: kitais žodžiais tariant, schema formalizuoja dalių diferencijavimosi laike progresiją. Tai rodo, kad: 1) kiekvienas čia aptartas psichosocialinės jėgos kritinis taškas yra sistemingai susijęs su visais kitais ir kad jie visi priklauso nuo kiekvieno taško palankaus vystymosi tam tikru nuoseklumu, ir 2) kiekvienas taškas egzistuoja tam tikra forma tol, kol normaliai ateina jo kritinis laikotarpis.

Jei aš, pavyzdžiui, sakau, kad tinkamas santykis tarp pirminio saugumo ir bazinio nesaugumo yra pirmoji psichosocialinės adaptacijos pakopa, o tinkamas santykis tarp autonomiškos valios ir gėdos bei abejojimo yra antroji, tai schema rodo daugybę svarbiausių ryšių, kurie egzistuoja tarp šių dviejų pakopų, ir pagrindinius kiekvienos atskiros pakopos bruožus. Kiekviena pakopa pradeda dominuoti, ateina jos krizė, ir nurodytos stadijos metu surandamas tvirtas jos sprendimas. Bet jos visos turi iš pat pradžių egzistuoti kokia nors forma, nes kiekvienas aktas reikalauja visų pakopų integracijos. Pvz., kūdikis gali demonstruoti ką nors panašaus į „autonomiškumą“ iš pat pradžių savitu būdu - piktomis pastangomis išsivaduoti, kai jis tvirtai suvystytas. Tačiau esant normalioms sąlygoms - ne anksčiau kaip antraisiais gyvenimo metais - kūdikis išgyvena visą kritinę opoziciją, kad jis yra autonomiška būtybė ir yra priklausomas, ir tik tada jis yra pasirengęs lemiamam susidūrimui su savo aplinka, kuri savo ruožtu turi perteikti jam savitas autonomijos ir prievartos idėjas ir sampratą tokiais būdais, kad nulemtų vaiko asmenybės pobūdį ir sveikatą. Tai ši susidūrimą kartu su krizėmis, kuriomis jis baigiasi, mes bandėme apibūdinti kiekvienoje stadijoje. Kalbant apie perėjimą iš vienos stadijos į kitą, įstrižainė rodo jo nuoseklumą. Tačiau tai leidžia ir tam tikras tempo ir intensyvumo variacijas. Individas ar kultūra gali per ilgai užtrukti kurioje nors stadijoje, iš I_1 per I_2 peršokti į II_2 , arba akcentuota progresija gali judėti iš I_1 per II_1 į

2 lentele

VIII Subrendimas
(brandumas)

Ego inte-
gracija-
neviltis

VII Suaugęs
amžius

Gamybiš-
kumas-
stagnacija

VI Jaunas su-
augęs amžius

Artimu-
mas-izo-
liacija

V Lytinis bren-
dimas ir
jaunystė

Identiš-
kumas-
vaidmenų
neiškū-
mas

IV Latentinė
fazė

Meistriš-
kumas-
menko-
vertiš-
kumas

III Lokomotori-
ne-genita-
linė fazė

Iniciaty-
vumas -
kaltė

II Muskulinė-
analinė fazė

Autonomiš-
kumas - gė-
da ir abejo-
jimas

I Oralinė- sen-
sorinė fazė

Bazinis
saugumas-
bazinis
nesau-
gumas

II₂. Tačiau kiekviena tokia akceleracija. (pagreitėjimas) arba retardacija (sulėtėjimas) turi modifikuojančios įtakos visoms vėlesnėms stadijoms.

Taigi epigenetinė schema pateikia priklausančių viena nuo kitos stadijų sistemą. Nors individo stadijos išnagrinėtos daugmaž nuodugnai arba pavadintos daugmaž tinkamai, jas nagrinėjant, schema siūlo visada atsižvelgti į visą stadijų konfigūraciją (2 lentelė). Schema kviečia permąstyti visus tuščius langelius; patalpinus pirminį saugumą I₁ ir integruotumą į VIII_g liko atviras klausimas, koks saugumas galėjo atsirasti stadijoje, kurioje dominuoja integruotumo poreikis, kaip kad neatsakėme, kaip galėtų būti, jei dominuotų autonomijos siekimas (II₁). Norime tik pabrėžti, kad saugumas turi formotis tol, kol jis kritiniame susidūrime tampa kažkuo daugiau, – išsivysto autonomiškumas – ir taip toliau vertikaliai į viršų. Jeigu tikėsimės, jog paskutinėje stadijoje (VIII₁) saugumas taps brandžiausiu pasitikėjimu, kad pilnametis asmuo galėtų orientotis jo kultūrinėje būtyje ir istoriniame laikotarpyje, tai schema leidžia svarstyti ne tik tai, koks gali būti senatvės amžius, bet ir kokios turėjo būti jo paruošiamosios stadijos. Visa tai turėtų reikšti, kad epigenezės schema pateikia visuotinę galvojiimo ir permąstymo formą, kuri metodologijos ir terminologijos detales palieka toliau nagrinėti*.

*Kad ši problema liktų tikrai atvira, reikėtų išvengti visos koncepcijos neteisingo taikymo. Tačiau yra prielaida, kad saugumo jausmas (ir visi kiti postuluoti „teigiami“ jausmai) yra visiems laikams duotos būsenos laimėjimas. Iš tikrųjų, kai kurie rašytojai yra linkę iš šių stadijų padaryti laimėjimų skalę ir džiaugsmingai praleidžia „neigiamus“ (negatyvius) jausmus (pirminį nesaugumą ir t. t.), kurie juk per visą gyvenimą dinamiškai papildo „pozityviusius“. Prielaida, kad kiekvienoje stadijoje pasiekama gerovė, kurios nedrumsčia nauji vidiniai konfliktai ir kintančios sąlygos, yra, aš tikiu, vaiko vystymosi projekcija tos pasisekimo ideologijos, kuri pavojingai gali prasiskverbti į mūsų asmenišką ir viešąsias svaiones. Ta ideologija gali sumenkinti mūsų išmintingumą didėjančioje kovoje dėl prasmingo egzistavimo naujoje industrinėje istorijoje. Asmenybei nuolat gresia egzistencijos pavojus, panašiai kai sutrinka kūno metabolizmas. Kai tenka diagnozuoti reliatyvaus atsparumo būklę ir jos pakenkimo simptomus, mes dar aiškiau susiduriame su žmonių gyvenimo paradoksis ir tragiškomis potencialiomis galimybėmis.

Turint omeny ne viską, bet tik stadijų „laimėjimų“, stengiamasi papildomai juos aprašyti arba išbandyti kaip „bruožus“ ar „aspiracijas“, prieš tai nejungiant koncepcijos, pateiktos šioje knygoje, su kitų tyrėjų mė-

glamomis koncepcijomis. Jeigu tai, kas čia buvo pasakyta, skamba liūdnai, tai nereiškia, kad buvo ketinta viską palankiai nušviesti, nutylint trūkumus, nutylint fakta, kad duodamas šiems jėgoms tokias charakteristikas, kurios praeityje joms suteikė nesuskaičiuojamą daugybę antirinių reikšmių (išorinės gerovės, apsimestinio gražumo ir iš viso per daug energingo veiksmingumo), sukėliau daug nesusipratimų. Tačiau aš tikiu, kad yra esminis ryšys tarp ego ir kalbos ir kad, nepaisant vykstančių pasikeitimų, tam tikri pirminiai žodžiai išsaugo savo esmines reikšmes.

Aš bandžiau suformuluoti Džulijano Hakslio (Julian Huxley) knygos "Humanistinė Sistema" esmines jėgas, kurios evoliucijoje išsirutuliojo į pagrindinį gyvenimo stadijų planą ir į žmogaus institutus. Kadangi čia negaliu aptarti metodologinių problemų, kurios susijusios su šiuo klausimu ir sukelia keblumų dėl mano termino „pirminės dorybės“ vartojimo, pridėsiu šiu jėgų sąrašą, nes jos tikrai siejasi su kiekvienu psichosocialinės stadijos skyriumi.

Pirminis saugumas - Pirminis nesaugumas: Potraukis ir Viltis, Autonomija arba Gėda ir Abejonės; Savikontrolė ir Valios jėga, Iniciatyva arba Kaltė; Kryptis ir Tikslas, Meistriškumas arba Menkavertiškumas; Metodas ir Kompetencija, Identiškumas arba Vaidmenų neaiškumas; Atsidavimas ir Ištikinys, Artumas arba Izoliacija; Susijungimas ir Meilė, Gamybiškumas arba Stagnacija; Produktyvumas ir Globa, Ego integracija arba Neviltis; Atsižadėjimas ir Išmintis.

Minėti žodžiai yra vadinamosios pirminės dorybės, nes be jų ir be jų perdavimo iš kartos į kartą visos kitos ir labiau kintančios žmogiškųjų dorybių sistemos netenka savo esmės ir reikšmingumo. Detaliau galėčiau paaiškinti tik Ištikinys. Šis sąrašas reprezentuoja koncepciją, dėl kurios dar daug galima diskutuoti terminologijos ir metodologijos klausimais.